

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

У статті з'ясовані особливості розвитку пенсійної системи впродовж останніх десятиліть та виділені ключові етапи її реформування.

Основні етапи становлення сучасної системи пенсійного забезпечення пов'язані з прийняттям законодавчих актів, що стосувались її удосконалення.

Сучасна пенсійна система України характерна рядом негативних явищ: низький рівень пенсійного забезпечення; значний дефіцит Пенсійного фонду України, що покривається з державного бюджету, наявність «спеціальних» пенсій, негативні тенденції демографічного розвитку.

Упродовж останніх п'яти років розмір пенсій залишався практично не змінним. Якщо розмір заробітної плати зріс удвічі, то величина пенсій збільшилася на 30%. Також слід врахувати, що військова агресія проти України зумовила високий рівень інфляції та девальвації національної валюти у цей період. Отже, рівень матеріального забезпечення українських пенсіонерів є вкрай незадовільним.

Реформи пенсійної системи, які проводили впродовж останнього десятиліття, були спрямовані у тому числі й на подолання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. З цією метою були зменшені ставки єдиного соціального внеску, щоб «вивести» заробітні плати з «тіні»; підвищено пенсійний вік для жінок; скасовані деякі «корупційні» умови пенсійного забезпечення для окремих категорій населення. Однак дефіциту бюджету Пенсійного фонду не тільки зменшився, а й зріс.

Особливої небезпеки для подальшого функціонування пенсійної системи додають негативні тенденції демографічного розвитку. За останні роки чисельність людей пенсійного віку не змінилася, проте чисельність молодих людей та чисельність дітей зменшилася на 10 млн осіб.

З метою стабілізації пенсійної системи доцільно: відмовитися від введення у дію накопичувального рівня пенсійної системи, що може призвести до остаточного краху солідарної системи і спрямоване на збереження наддоходів для топ-менеджерів державних підприємств та високопосадовців; збільшити розмір ставки єдиного соціального внеску для самозайнятих осіб; розширити сферу справляння зборів у Пенсійний фонд України; провести поступову актуалізацію розмірів пенсійного забезпечення відповідно до вимог Міжнародної організації праці.

The article clarifies the peculiarities of the development of the pension system over the last decades and highlights the key stages of its reform.

The main stages of the formation of a modern system of pensions are related to the adoption of legislative acts that deal with its improvement.

The modern pension system of Ukraine is characterized by a number of negative phenomena: low level of pensions; a significant deficit of the Pension Fund of Ukraine, which is covered from the state budget, the availability of "special" pensions, negative trends in demographic development.

Over the past five years, pensions remained virtually unchanged. If the amount of wages has doubled, then the amount of pensions increased by 30%. It should also be borne in mind that the military aggression against Ukraine has caused a high level of inflation and devaluation of the national currency during this period. Thus, the level of material support for Ukrainian pensioners is extremely unsatisfactory.

Reforms of the pension system, which were carried out during the last decade, were also aimed at overcoming the budget deficit of the Pension Fund of Ukraine. To this end, the rates of a single social contribution were reduced in order to «withdraw» wages from the «shadow»; increased retirement age for women; Some «corruption» pension provisions for certain categories of population were canceled. However, the budget deficit of the Pension Fund has not only decreased, but also increased.

Negative trends in demographic development add a particular danger to the functioning of the pension system. In recent years, the number of people of retirement age has not changed, but the number of young people and the number of children has decreased by 10 million people.

In order to stabilize the pension system it is expedient to: refuse to put into effect the accumulative level of the pension system, which may lead to the final collapse of the joint system and is aimed at preserving income for top managers of state enterprises and high-level officials; increase the rate of the single social contribution for self-employed persons; to expand the scope of collecting fees to the Pension Fund of Ukraine; to carry out gradual updating of the size of the pension provision in accordance with the requirements of the International Labor Organization.

Ключові слова: пенсія, дефіцит бюджету, демографічна криза.

Key words: pension, budget deficit, demographic crisis.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Останнє десятиліття відбувається постійне реформування пенсійної системи України. Зміни, запроваджені у пенсійній системі, не завжди бажаний результат.

Наслідком пенсійної реформи є 50% дефіцит бюджету Пенсійного фонду України, мізерні розміри пенсій для більшості пенсіонерів, соціально несправедлива система призначення розміру нових пенсій, неліквідація корупційних пенсій, які були призначені до 2011 року, тощо.

Аналіз останніх дослідження і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної

проблеми. Проблемами функціонування пенсійної системи займаються багато вітчизняних учених. Зокрема, вагомий внесок зробили Е. Лібанова, Л. Ткаченко, А. Гриненко, Г. Соколовська, В. Толубяк та інші. Також значний внесок у розвиток пенсійної системи здійснили науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи.

Мета написання статті полягає в окресленні особливостей пенсійної системи України та обґрунтуванні шляхів її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійна система України за роки незалежності нашої держави пройшла три основних етапи свого реформування:

1) 2004 р. – прийняття Закону України «Про загальнообов’язкове пенсійне страхування. Цей документ передбачав формування трирівневої пенсійної системи: солідарний рівень, накопичувальний та недержавне пенсійне страхування. Також важливим елементом розбудови пенсійної системи було запровадження персоніфікованого обліку застрахованих осіб. З прийняттям цього закону в Пенсійному фонді України запроваджений облік отриманих доходів громадян та сплачених з них внесків до Пенсійного фонду.

2) 2011 р. – прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого реформування пенсійної системи». Цим законом зроблені перші кроки щодо усунення корупційних пенсій, які були пролобійовані різними міністерствами. Основним елементом стало запровадження підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років, що передбачає щорічне його зростання на півроку. На кінець 2018 року пенсійний вік для жінок становив 58 років і шість місяців. Також цим законом підвищено мінімальний страховий стаж для отримання пенсії за вислугу років для окремих категорій населення та підвищено страховий стаж для отримання пенсії за віком для жінок до 30 років, а для чоловіків – до 35 років.

Важливим аспектом реформування пенсійної системи було введення максимального розміру пенсії, що становить суму десяти прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність. Проте зазначена норма не поширювалась на уже призначені пенсії, які іноді становили 30–50 відповідних прожиткових мінімумів.

3) 2017 р. – прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій». Основними змінами в пенсійній системі, що введені даним законом, є встановлення нового алгоритму розрахунку розміру пенсії, а також підвищення пенсійного віку у разі відсутності необхідного пенсійного стажу. З одного боку, законодавець намагався підвищити пенсії для осіб з високим страховим стажем, але знизив розміри пенсій порівняно з минулою заробітною платою.

Зазначені етапи реформування Пенсійної системи різнопланово впливали на її функціонування. У 2004 році вперше зроблено спробу упорядкувати пенсійну систему, яка «розрослася» надбавками, пільговим пенсійним віком, спеціальними пенсіями. На перший план виходить проблема дефіциту Пенсійного фонду, зростання контролю не вдається стримати. Саме з метою ліквідації дефіциту Пенсійного фонду підвищено пенсійний вік для жінок у 2011 році. Однак ці заходи не дають бажаного результату. Наступним кроком з метою зменшення дефіциту пенсійного фонду була відміна спеціальних пенсій (корупційних) для окремих категорій працівників. Проте зменшення дефіциту Пенсійного фонду не відбулося через неліквідацію уже призначених спеціальних пенсій.

Поки державні органи намагаються знайти вирішення окресленої проблеми, вона посилюється через катастрофічні тенденції демографічного розвитку населення (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл постійного населення за окремими віковими групами в Україні впродовж 1990–2018 рр.¹

(на 1 січня; тис. осіб)

	0–15 років	16–59 років	60 років і старше	всього населення
1990	11814,3	30291,4	9450,8	51556,5
1991	11762,1	30230,3	9631,1	51623,5
1992	11690,8	30314,4	9703,0	51708,2
1993	11625,0	30523,7	9721,7	51870,4
1994	11489,8	30646,9	9578,7	51715,4
1995	11248,4	30595,7	9456,3	51300,4
1996	10988,6	30424,3	9461,2	50874,1
1997	10673,4	30166,5	9560,1	50400,0
1998	10366,0	29793,6	9813,9	49973,5
1999	10012,6	29500,0	10032,2	49544,8

2000	9571,9	29353,4	10189,7	49115,0
2001	9144,8	29259,4	10259,4	48663,6
2002	8743,7	29154,6	10342,6	48240,9
2003	8315,9	29314,5	10192,7	47823,1
2004	7966,1	29514,6	9961,4	47442,1
2005	7664,8	29656,3	9779,4	47100,5
2006	7408,3	29812,1	9528,8	46749,2
2007	7218,1	29799,8	9447,8	46465,7
2008	7071,0	29738,5	9382,8	46192,3
2009	7005,0	29586,0	9372,4	45963,4
2010	6982,6	29328,6	9471,4	45782,6
2011	6975,7	29090,1	9532,4	45598,2
2012	6993,1	28842,2	9618,0	45453,3
2013	7047,7	28622,9	9702,1	45372,7
2014	7120,1	28372,5	9753,3	45245,9
2015 ¹	6816,0	26613,3	9330,4	42759,7
2016 ¹	6856,3	26317,4	9417,2	42590,9
2017 ¹	6887,0	25982,0	9545,9	42414,9
2018 ¹	6895,7	25641,3	9679,8	42216,8

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Як бачимо з таблиці 1, кількість осіб пенсійного віку (60 років і старше) практично не змінилась, а кількість осіб у віці 16–59 років зменшилася на майже 5 млн осіб; але насторожує той факт, що кількість дітей які увійдуть в економічно активний вік, також зменшилася на 5 млн. Отже, кількість осіб пенсійного віку є незмінною, а кількість осіб працездатного віку та дітей катастрофічно зменшується. Відповідно, і наповнювати бюджет Пенсійного фонду не буде кому.

Ще одним заходом, який викликає сумнів щодо доцільності його запровадження, стало різке зменшення ставки єдиного соціального внеску. Дане рішення було продиктоване намаганням вивести з «тіні» заробітні плати і тим самим збільшити надходження до Пенсійного фонду. Проте цього не відбулось. У 2016 році розмір ЄСВ було зменшено для роботодавців з 36,76–49,7% фонду заробітної плати залежно від класу професійного ризику виробництва до 22%. Для найманих працівників його взагалі відмінили. Для самозайнятого населення він знизився з 34,7% до тих самих 22%. Очікування уряду, що заробітні плати зростуть у рази, не виправдалися, хоча заробітна плата у 2016 році зросла з 4362 грн у січні до 6475 грн у грудні (табл. 2).

Таблиця 2

Середня заробітна плата за місяць у 2016 році

Місяць	Сі- чень	Лю- тий	Бере- зень	Кві- тень	Тра- вень	Чер- вень	Ли- пень	Сер- пень	Вересень	Жов- тень	Листо- пад	Гру- день
Усього	4362	4585	4920	4895	4984	5337	5374	5202	5358	5350	5406	6475

Але який вплив це мало на дефіцит Пенсійного фонду? Сума єдиного внеску, розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у 2016 році, склала 107,1 млрд грн, що на 58,3 млрд менше, ніж у 2015 році, який становив 165,4 млрд грн. Отже, як бачимо, дії уряду призвели не лише до ліквідації дефіциту Пенсійного фонду, а й до поглиблення неплатоспроможності Пенсійного фонду України.

Єдиним дієвим механізмом підвищення та виведення заробітних плат з «тіні» є підвищення мінімальної заробітної плати. У 2017 році вона зросла удвічі порівняно з її величиною у грудні 2016 року – з 1600 грн. до 3200 грн. У 2018 році мінімальна заробітна плата зросла до 3723 грн. За цей період надходження сума єдиного внеску, розподіленого на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, зросла до 154,3 млрд грн у 2017 році та згідно з бюджетом Пенсійного фонду України у 2018 році до 208,2 млрд. грн.. Отже, як бачимо, зростання доходів Пенсійного фонду України прямо залежить від підвищення розміру мінімальної заробітної плати. Проте це зростання має свою обмеженість, доки мінімальна заробітна плата не стане фінансовим тягарем для суб'єктів господарської діяльності та не змусить їх ще більше «піти у тінь».

Важливими для Пенсійного фонду України як страхувальники є самозайняте населення. За даними Державної служби статистики України, самозайнятого населення у 2017 році налічувалося 3695,6 тис. осіб, або 22,9% до загальної кількості зайнятого населення у віці 15–70 років. Вони

сплачують внески до Пенсійного фонду переважно з мінімальної заробітної плати, що становить 819 грн.. При навантаженні на 100 осіб зайнятого населення (у 2017 р. – 16156 тис осіб) 73 пенсіонерів (11725,4 тис. осіб) ми маємо, що на 81900 грн сплачених внесків до Пенсійного фонду нам необхідно надати пенсію 73 особам. На кінець 2017 року розмір мінімальної пенсії за віком становив 1373 грн, тобто був низьким. за такої мінімальної пенсії мінімального єдиного соціального внеску 100 осіб самозайнятого населення, за умови, що цей внесок повністю зарахують до Пенсійного фонду, вистачить на сплату мінімальних пенсій для майже 60 осіб. Якщо для розрахунку взяти середній розмір призначеної пенсії, що у 2017 році становила 1828 грн, то при такому значенні пенсійних виплат сплачених внесків 100 осіб самозайнятого населення можна буде виплатити пенсії майже 45 пенсіонерам.

В умовах, що характеризуються кризовим демографічним розвитком населення виникає необхідність у диференційованому підході до визначення ставки єдиного соціального внеску для різних категорій зайнятого населення. Одним із таких кроків є підвищення розміру ставки ЄСВ для самозайнятого населення до 1334 грн у розрахунку в розмірах мінімальної заробітної плати та пенсії у 2017 році ($73 \cdot 1828 / 100 = 1334,44$), а це становитиме 35,8%, що є практично рівнозначним розміру ЄСВ для даної категорії зайнятого населення, котрий діяв до 2016 року (34,7%).

Ще одним важливим недоліком сучасної пенсійної системи є обмеження ставки нарахування єдиного соціального внеску. У змінах до пенсійного законодавства у 2017 році передбачено, що максимальний розмір, з якого сплачується ЄСВ, дорівнюватиме не двадцяти п'яти розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати. У 2018 році прожитковий мінімум для працездатних осіб встановлений на рівні 1762 грн, тобто сума, з якої сплачують ЄСВ, мала б становити 44050 грн. Натомість мінімальна заробітна плата у 2018 році встановлена на рівні 3723 грн, тобто сума, з якої сплачується ЄСВ, обмежена 55845 грн. Таке нововведення є, безперечно, позитивним кроком, адже збільшує величину оподаткованого доходу, і тим самим сприятиме зростанню надходжень до Пенсійного фонду. Однак питання в тому, чи необхідно взагалі встановлювати такі обмеження; можливо, доцільно зняти дану норму? Виправданням законодавців є те, що таким чином заробітна плата «виходить з тіні». Проте такі високі розміри заробітної плати у переважній більшості є у топ-менеджерів державних компаній та високопосадовців, зарплати яких не перебувають у «тіньовій економіці». Тому важливо, щоби дана норма була скасована, що дасть змогу дещо поліпшити фінансове становище Пенсійного фонду. Окрім цього, можна застосувати прогресивну шкалу ставки єдиного соціального внеску для осіб, які отримують надвисокі доходи, у порівнянні з рештою громадян країни. Прогресивна шкала оподаткування широко застосовується у розвинутих країнах таких як Швеція, Фінляндія, Франція та ін. Громадяни у цих країнах розуміють необхідність таких заходів і сповна сплачують необхідні фіскальні платежі.

Загалом кроки щодо реформування пенсійної системи наразі не дали бажаного результату. Номінальна величина дефіциту Пенсійного фонду постійно зростає, розмір пенсійного забезпечення для більшості пенсіонерів є вкрай низьким, коефіцієнт заміщення трудових доходів постійно знижується.

Дефіцит Пенсійного фонду впродовж останніх років є дуже високим. Хоча в усіх розвинутих країнах із соціальноорієнтованою економікою пенсійні фонди є дотаційними, тому не потрібно це сприймати занадто негативно. Однак необхідно всіляко сприяти фінансовій самостійності Пенсійного фонду України.

У таблиці 3 наведено основні фінансові показники діяльності Пенсійного фонду України, з яких видно, що дефіцит бюджету цього фонду постійно зростає. Значне збільшення дефіциту бюджету ПФУ відбулось у 2016 році, коли, як ми уже зазначили були зменшені ставки ЄСВ. Стосовно власних доходів, що на 97% складаються від сплати єдиного соціального внеску, то варто зазначити, що в основному внаслідок підвищення мінімальної заробітної плати з 1600 грн до 3200 грн у 2017 році вони зросли на 44% – до 154,3 млрд грн у 2017 році. Планують, що внаслідок подальшого зростання мінімальної заробітної плати у 2018 році до 2723 грн та, відповідно, і середньої заробітної плати в країні ці доходи збільшаться ще на 35% – до 208,3 млрд грн (табл. 3).

Таблиця 3

Фінансові показники діяльності Пенсійного фонду України впродовж 2011–2017 рр.

(млрд. грн.)

	Доходи ПФУ	Доходи власні	Доходи від ЄСВ	Дефіцит Пенсійного фонду	Видатки за рахунок власних надходжень	Видатки ПФУ
2011	197,5	139,0	135,5	58,3	163,8	210,7
2012	222,6	158,0	154,0	64,5	191,4	233,7
2013	250,2	166,9	162,6	83,2	199,4	250,3

2014	241,9	165,9	159,5	75,8	192,4	243,5
2015	264,7	169,9	165,4	94,8	210,8	265,7
2016	256,7	111,7	107,1	142,6	202,1	253,4
2017	293,2	158,9	154,3	133,5	226,7	291,5
2018	353,6	213,5	208,3	139,3	248,4	345,8

Особливістю сучасної пенсійної системи є її дотаційність з державного бюджету. Розмір видатків на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду становить значну частку Державного бюджету України (табл. 4).

Таблиця 4

Частка дотацій Пенсійному фонду України в сукупних витратах Державного бюджету України впродовж 2011–2017 рр.

	Дефіцит Пенсійного фонду (млрд грн)	Видатки Державного бюджету України (млрд грн)	Частка дотацій ПФУ Державному бюджеті України (%)
2011	58,3	342,7	17,0
2012	64,5	413,6	15,6
2013	83,2	419,8	19,8
2014	75,8	411,6	18,4
2015	94,8	581,6	16,3
2016	142,6	681,5	20,9
2017	133,5	841,4	15,9
2018	139,3	991,7	14,0

Як видно з таблиці 4, дотації з Державного бюджету Пенсійному фонду України впродовж останніх років становив у різні роки від 14% до 20%. Це свідчить про неспроможність сучасної пенсійної системи функціонувати на гідному рівні та потребує перегляду або видатків, які здійснює Пенсійний фонд України або пошук шляхів для збільшення надходжень до бюджету фонду.

Абсурдними в цій ситуації звучать пропозиції щодо введення у дію другого рівня пенсійної системи – накопичувального рівня. Введення його в дію передбачатиме перерозподіл значної частки страхових внесків з солідарної системи, що передбачатиме повний колапс пенсійної системи. Складається враження, що введення в дію накопичувальної системи має на меті захистити майбутні пенсійні доходи для осіб, які отримують надвисокі доходи. Для того, щоб у майбутньому, коли вони виходитимуть на пенсію, мали змогу отримувати пенсію, не обмежену десятками розмірами прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. У даній ситуації краще сконцентрувати зусилля на підвищенні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, а не створювати додаткові фонди пенсійного страхування за повної неплатоспроможності загальнонаціонального пенсійного фонду.

Підтвердженням правильності таких підходів є той факт, що за значного обсягу дотацій з державного бюджету рівень пенсійних виплат є вкрай низьким. Мінімальна пенсія за віком на початок 2018 року становила 1373 грн. Середній розмір пенсії у 2017 році, як ми уже зазначали становив 1828 грн. Дані значення доходів населення є низькими і не дозволяють особам, котрі їх отримують, здійснювати повноцінну життєдіяльність (рис. 1).

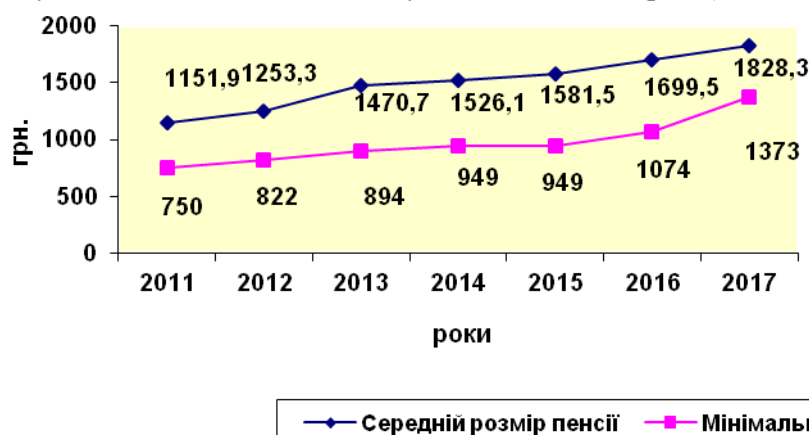

Рис. 1. Динаміка мінімальної та середньої пенсії впродовж 2011–2017 рр.

Як видно з рис. 1, є залежність між значенням мінімальної пенсії та значенням середнього

розміру отримуваної пенсії. Для покращення матеріального становища пенсіонерів вбачаємо за доцільне підвищувати розмір пенсійного забезпечення. Порівняно з величиною середньої заробітної плати значення середньої пенсії значно відстає за темпами приросту (рис. 2). Як уже йшлося, значне зростання середньої заробітної плати зумовлене зростанням удвічі на початку 2017 року мінімальної заробітної плати. У той же час значення мінімальної пенсії за віком практично було «заморожене». Для відновлення соціальної справедливості необхідно в рази підвищити рівень мінімального пенсійного забезпечення громадян, що у свою чергу підвищить її середній рівень. Безумовно різке підвищення рівня пенсійного забезпечення створить додатковий тиск на Пенсійний фонд України та Державний бюджет. Для розв'язання цих викликів доцільно формувати нові джерела надходжень до бюджету.

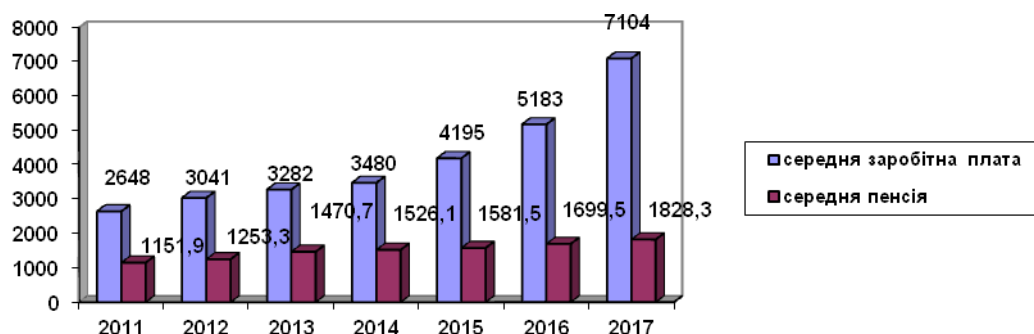

Рис. 2. Динаміка середньої заробітної плати та середньої пенсії впродовж 2011–2017 рр.

Підтвердженням факту необхідності значного підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян є значення коефіцієнта заміщення трудових доходів.

Відповідно до норм Міжнародної організації праці, він має становити не менш як 55%. За останні декілька років цей коефіцієнт в Україні загалом зменшувався (табл. 5).

Таблиця 5.

Співвідношення середньомісячного розміру пенсії та середньомісячної заробітної плати у 2011–2017 рр.

	Середньомісячна заробітна плата, грн	Середньомісячний розмір пенсії, грн	Коефіцієнт заміщення, %
2011	2633	1151,9	43,7
2012	3026	1253,3	41,4
2013	3282	1470,7	44,8
2014	3480	1526,1	43,8
2015	4195	1581,5	37,7
2016	5183	1699,5	32,7
2017	7104	1828,3	25,7

Відповідно до норм МОП, в Україні середньомісячний розмір пенсії у 2017 році мав становити 3907,2 грн, що на 2078,9 грн більше за фіксований.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зробити наступні висновки:

1. У своєму розвитку пенсійна система України пройшла три основних етапи реформування. Багато з нововведень мали позитивний характер для її розвитку. Окремі аспекти, як зниження ставки єдиного соціального внеску, не дали очікуваного результату.

2. Основними проблемами на шляху поступального розвитку пенсійної системи є значний дефіцит бюджету Пенсійного фонду України (39,4% у 2017 році), низький рівень пенсійного забезпечення та негативні тенденції демографічного розвитку населення, що в майбутньому посилюватимуть наявні кризові явища.

3. Для подальшого розвитку пенсійної системи, її стабілізації і забезпечення нормального функціонування доцільно:

✓ відмовитися від введення у дію накопичувального рівня пенсійної системи, що може призвести до остаточного краху солідарної системи і спрямоване для збереження надходів для топ-менеджерів державних підприємств та високопосадовців і ніяк не вплине на пенсійне забезпечення основної частки населення;

✓ збільшити розмір ставки єдиного соціального внеску для самозайнятих осіб, оскільки теперішній розмір є економічно необґрунтованим;

✓ з метою підвищення фінансової спроможності Пенсійного фонду України розширити сферу справляння зборів у даний фонд цільового призначення;

✓ провести поступову актуалізацію розмірів пенсійного забезпечення у відповідності до вимог Міжнародної організації праці. Тобто забезпечити, щоб середньомісячний розмір пенсії становив не менше 55% середньомісячної заробітної плати. У значеннях заробітної плати у 2017 році це не менше ніж 3907,3 грн.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Пенсійна система та пенсійна реформа. Лідія Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf>.

3. Пенсійний фонд України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Пенсійного фонду України. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=199926&cat_id=94750

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03. 10. 2017. – [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>

5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09. 07. 2003. – [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

6. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08. 07. 2011. – [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3668-17/page>.

7. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05. 11. 1991. – [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12>.